

Aedifico et Conservo.
Eskalacja jakości kształcenia zawodowego w Polsce.
Kontynuacja edycji projektu z I. 2010-2011

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Wybrane wiejskie realizacje rezydencjalne Hilarego Szpilowskiego na Mazowszu i ich stan obecny

Dwory i pałace wiejskie stanowiły niegdyś charakterystyczny element polskiego krajobrazu. Potem przemiany społeczne i gospodarcze po powstaniu styczniowym, konfiskaty rządu carskiego i ekonomiczne problemy z utrzymaniem majątków stały się powodem bankructwa sporego odsetka szlachty, a – co za tym idzie – upadku niejednego majątku. Jednak już niedługo szybkie bogacenie się miast i rosnąca grupa zamożnych mieszczan stały się bezpośrednimi przyczynami masowego kupowania posiadłości ziemskich poza miastami. Majątki nabywano ze względów prestiżowych czy też w charakterze lokaty kapitału zarobionego w mieście. Lata 1939-1945 przyniosły kres wielowiekowej historii ziemiaństwa w Polsce, a równoległe z tym – zakończyły epokę żywej dotąd tradycji siedziby rodowej. Podstawowa literatura tematu, m.in. liczne opracowania Tadeusza S. Jaroszewskiego (wybrane pozycje przygotowane we współpracy z Waldemarem Baraniewskim) czy przewodnik *Dwory i pałace wiejskie na Mazowszu* Piotra Libickiego i Marcina Libickiego (Poznań 2009), odnotowuje istnienie na terenie obecnego województwa mazowieckiego ponad 600 historycznych rezydencji, w różnym stanie zachowania. To zaledwie część dziedzictwa, bezpowrotnie utraconego w wyniku przemian dziejowych. W niniejszej wypowiedzi przypomnimy wybrane wiejskie realizacje rezydencjalne jednego z najbardziej znanych ich twórców, Hilarego Szpilowskiego (1755-1827), kreśląc jednocześnie kilka słów na temat ich stanu obecnego.

Pałac w Staroźrebach, fot. L. Komar, 2013

Przysięgły architekt miasta Warszawy (od roku 1795), budowniczy województwa mazowieckiego Królestwa Polskiego, budowniczy departamentowy i asesor w Izbie Administracyjnej Departamentu Warszawskiego (od 1807 r.) – Hilary Szpilowski – znany jest przede wszystkim jako architekt-praktyk – projektant kościołów i pałaców (przeważnie na prowincji, na terenie województwa mazowieckiego), kamienic i obiektów użyteczności publicznej (ratusze, m.in. w Piasecznie, Warce, Grójcu czy Mogielnicy), projektów przebudowy Pałacu Saskiego, katedry warszawskiej (z Jakubem

Kubickim) czy (prawdopodobnie) przebudowy Pałacu Kazimierzowskiego. Brał udział w pracach przy Zamku Królewskim i kolumnie Zygmunta w Warszawie. Początkowo działał głównie w okolicach Warszawy (Grójec, Płock, Gostynin) i Torunia. Jedną z pierwszych jego realizacji jest pałac w Walewicach (z 1783 r.). Kontynuacją wypracowanych w przypadku tego obiektu rozwiązań były m.in. pałace w Małej Wsi (1783 r.), Słubicach (1789 r.), Studzieńcu (1790 r.), Nawrze (1798 r.), Rudnie (1800 r.) czy Staroźrebach (1805 r.).

Pałac w Małej Wsi (1783 r.). Obiekt, zaprojektowany i wybudowany dla wojewody rawskiego, Bazylego Walickiego, wzniesiono na miejscu drewnianego dworu. Pałac był jedną z pierwszych realizacji Hilarego Szpilowskiego. Otrzymał charakterystyczne cechy, które pojawiać się będą w kolejnych projektach pałaców wiejskich tego architekta: zwarta piętrowa bryła, założona na planie prostokąta, murowana z cegły, otynkowana, przekryta czterospadowym dachem, urozmaicona jest od frontu kolumnowym portykiem w wielkim porządku, wspierającym trójkątny naczółek, a od strony ogrodu – płytkim ryzalitem

zwieńczonym naczółkiem. Wnętrza o układzie dwutraktowym. Do naszych czasów przetrwały bogate dekoracje malarskie (w stanie niezmienionym) reprezentacyjnych pomieszczeń na piętrze (w Sali Warszawskiej, Pompejańskiej, Mędrców, Kamiennej; twórca nieznany) i sztukaterie, których autorem był sam Szpilowski. Pałac flankują ustawione od frontu, założone na planie kwadratu i przekryte dachami namiotowymi, cztery oficyny. Obiekty otacza rozległy park krajobrazowy. Pałac w kolejnych latach należał m.in. do Branickich, Zamoyskich, Lubomirskich oraz Morawskich, którym po II wojnie światowej, na mocy dekretu o reformie rolnej, został odebrany. Założenie parkowo-pałacowe wpisane zostało (w 1983 r.) do rejestru zabytków. **Do 2006 r. pałac w Małej Wsi użytkowany był jako ośrodek wypoczynkowy Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Rodzinie Morawskich obiekt oddany został w 2009 r., po wielu latach starań, jednak... bez wyposażenia, które – decyzją ministra kultury – trafiło do muzeum. Decyzję zaskarżono. Pomimo tego, powrót rezydencji do rąk spadkobierców z całą pewnością uznać należy za jedno z najlepszych rozwiązań. Zachowany w doskonałym stanie obiekt, dostosowany jest obecnie do funkcji szkoleniowo-konferencyjnych, z bazą noclegową (dla ok. 60 osób) i gastronomiczną, salą kinową itp. Jednocześnie, właściciele są otwarci na szeroką współpracę i realizację różnorodnych projektów w oparciu o zachowane materialne zasoby historycznej siedziby ziemiańskiej.**

Pałac w Studzieńcu (1790 r.; przypisywany w literaturze Szpilowskiemu). Dawna

rezydencja Skarżyńskich (w rękach tej rodziny aż do międzywojnia) nie miała tyle szczęścia, co przedstawiona powyżej Mała Wieś. Piętrowy korpus główny pałacu, założony na planie prostokąta, z kolumnowym portykiem w wielkim porządku od frontu, wspierającym trójkątny naczółek, z charakterystycznymi dla Szpilowskiego skrajnymi ryzalitami ujmującymi taras elewacji ogrodowej, połączony był pierwotnie z bocznymi oficynami – za pośrednictwem kolumnowych galerii

Staroźreby, brama wjazdowa na teren założenia parkowo-pałacowego, fot. L. Komar, 2013

(zabieg wykorzystany przez Szpilowskiego m.in. w pałacach w Walewicach i nieodległych od Studzieńca Słubicach). Pałac otaczał blisko 35-hektarowy park, a cały majątek (z gruntami ornymi, cegielnią, gorzelnią i browarem) miał powierzchnię 450 ha (i – dodatkowo – 250 ha lasów). Powojenna reforma rolna podzieliła posiadłość pomiędzy kilku nowych mieszkańców, a obiekt popadał w coraz większą ruinę. Zawalił się dach i stropy nad parterem, zniszczeniu uległa stolarka okienna i detal architektoniczny elewacji oraz wnętrza. Rozebrano oficyny i – w znacznej mierze – galerie kolumnowe. **W ręce prywatne rezydencja powróciła na początku lat 80. Nowi właściciele, rodzina Olewników, podjęli trud odbudowy pałacu. W 2012 r. proces o reprivatyzację Studzieńca rozpoczęli spadkobiercy – Skarżyńscy. Obiekt służyć ma ponownie celom mieszkalnym.**

Pałac w Rudnie (1800 r.). W 1791 r. Rudno kupił Marcin Chrzanowski, regent komisji Skarbu Koronnego, chorąży warszawski. Około roku 1800 wybudował tu pałac, który powtarza znane z wyżej omówionych obiektów rozwiązania architektoniczne: piętrowa budowla założona jest na planie prostokąta, murowana z cegły i otynkowana, przekryta dachem czterospadowym. Fasadę ożywia kolumnowy portyk w wielkim porządku

(podtrzymująca trójkątny naczółek), a elewacja ogrodowa urozmaicona została wydatnymi skrajnymi ryzalitami, flankującymi taras. Reprezentacyjne pomieszczenia, jeszcze wzorem rozwiązań barokowych, umieszczono na piętrze. Pałac otacza park o powierzchni 9,04 ha. Od strony północnej znajduje się kompleks stawów. Na początku XX w. folwark Rudno zakupił Zygmunt Świętochowski, po którym posiadłość odziedziczył jego najmłodszy syn Roman. W rekach tego ostatniego dobra pozostawały do października 1944 r. Zmienne były losy pałacu, jak wielu innych, podobnych obiektów, po 1945 r. – tuż po wojnie funkcjonowała tu szkoła, po niej Dom Pamiętnikarstwa Polskiego i Klub Robotników Piszących. Obiekt, wpisany w 1956 r. do rejestru zabytków, ulegał z roku na rok coraz większej dewastacji. **Na fali przemian gospodarczych końca XX w. sprzedany został przez Gminę Kolbiel firmie Metromis Sp. z o.o., która w 2001 r. ogłosiła upadłość. W tym samym roku syndyk masy upadłości sprzedał pałac prywatnemu inwestorowi. Obecnie swoją siedzibę ma tutaj Fundacja „Być Więcej”, która w latach 2001-2004 przeprowadziła gruntowny remont elewacji i wewnątrz obiektu. W trakcie prac wymieniono stropy, stolarkę okienną i drzwiową, wymieniono posadzkę sieni (pierwotnie z szarego i czerwonego marmuru – po remoncie z marmuru czerwono-kremowego), poddasze przystosowano do funkcji użytkowych, a w piwnicach założono basen i saunę. Obiekt służy m.in. realizacji celów statutowych Fundacji, która organizuje w nim spotkania, odczyty, koncerty, wystawy itp. Na stronie <http://bycwiecej.pl/material.galeria-2001,66.html> można obejrzeć galerię z kolejnych etapów rewitalizacji pałacu.**

Pałac w Staroźrebach, elewacja ogrodowa, fot. L. Komar, 2013

Pałac w Staroźrebach (1805 r.). Z fundacji Onufrego Bromirskiego i jego żony Ludwiki z Karasiów wybudowany został na początku XIX w. pałac w Staroźrebach. Obiekt powtarza rozwiązania wypracowane we wcześniejszych projektach wiejskich rezydencji, jakie wyszły spod ręki Szpilowskiego. Wnętrza zaplanowano jako dwutraktowe, z ośmioboczną sienią na osi parteru i salonem od strony ogrodu na piętrze. Prawdopodobnie już na początku XX w. zmieniono elewację ogrodową obiektu, ożywioną jednoosiowym, niewydatnym trójbocznym ryzalitem z charakterystycznym tarasem, którego pofalowana linia wsparta jest na trzech serlianach. W tympanonie naczółka ryzalitu umieszczono herb Szreniawa Stadnickich (od 1912 pałac należał do ks. Karola Stadnickiego). W pomieszczeniach na piętrze zachowały się fragmentarycznie malowidła ściennie – plafon stropu sali balowej (motywy roślinne w typie suchego akantu, z czasów powstania obiektu) oraz późniejsze, z lat 1891-

1902, wykonane przez Władysława Bończę-Rutkowskiego, przedstawiające wiejskie pejzaże. Budowla otoczona jest przez rozległy park, do którego prowadzi murowana neogotycka brama. Poza obecnymi granicami założenia znajduje się murowany piętrowy spichlerz (?), prawdopodobnie z czasów budowy pałacu. W dawnej rezydencji jeszcze w latach 80. funkcjonował internat. **Aktualnie, założenie parkowo-palacowe w Staroźrebach znajduje się w rękach prywatnych. Właściciel zabezpieczył obiekt (dach, piwnice) oraz wymienił stolarkę okienną (niestety, na plastikową), jednak stan obiektu wymagać będzie z pewnością bardziej gruntownych prac, łącznie z wymianą stropów, które miejscami**

zostały zarwane. Przypałacowy park obecnie jest całkiem zdziczały, wymaga rewaloryzacji.

Krótki przegląd mazowieckich typowych realizacji pałacowych Hilarego Szpilowskiego zamkniemy obiektem o zgoła odmiennych formach i bohaterowi naszej wypowiedzi tylko przypisywanym. **Dwór w Tułowicach** wzniesiono ok. 1800 r. dla Franciszki z Lasockich. Obiekt, założony na planie wydłużonego prostokąta, przekryty dachem czterospadowym, jest budowlą parterową w skrajnych partiach i piętrową w części środkowej – portyk kolumnowy w wielkim porządku umieszczono w tym przypadku, co nietypowe, od strony ogrodu. Elewacja frontowa urozmaicona została tylko niewydatnym ryzalitem, którego pilastry dźwigają trójkątny naczółek. Elewacje na całej długości ożywione są boniowaniem. **Poddany gruntownej konserwacji obiekt, znajdujący się od kilkadziesiąt lat w rękach Andrzeja Novak-Zemplińskiego, wyróżniony został w 2000 r. prestiżowym medalem Europa Nostra. Jest wzorcowym przykładem rewaloryzacji dawnej siedziby ziemiańskiej, służy celom mieszkalnym, jednak gospodarze nie stronią przed gośćmi, których niesłabnące zainteresowanie przyciąga ten jeden z najlepiej zagospodarowanych obiektów rezydencjalnych Mazowsza.**

Leopold Komar